

УДК 39(=161.2):638.12

Уляна МОВНА

БДЖОЛА ЯК ВТІЛЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ СВІТОГЛЯДНІЙ ВІЗІЇ

Здійснене спеціальне дослідження одного з аспектів сакрального статусу бджоли в українській світоглядній традиції — як втілення людської душі. На формування традиційного народного сприйняття бджоли як форми посмертного існування людської душі вплинули архаїчні міфологічні вірування в тісний зв'язок цієї комахи з потойбіччям та її хтонічний статус, зокрема дотичність до просторового низу (землі) та пов'язаність зі смертю та душами померлих. Надання бджолі міфологічної конотації символу душі тісно пов'язане з вірою у провидчий дар комахи, а кульмінацією її возвеличення як істоти небесного походження стало прирівнювання бджоли до людини, що володіє душею, рівноцінною людській.

Ключові слова: бджола, людина, душа, світогляд, українці.

© У. МОВНА, 2017

Аналіз широкого кола етнографічних джерел, що стосуються духовного виміру бджільництва, виявляє наявність у світогляді українців суміші реліктив історично ранніх анімістичних і більш пізніх трансцендентних уявлень, за якими бджоли наділені душею, подібною до людської. Душа може покидати людське тіло та інкорпоруватись у бджолину оболонку, а духовна сутність людини після її смерті набуває видимого образу бджоли. У великому функціональному спектрі народних світоглядних уявлень важливе місце, зокрема, займало міфологічне значення бджоли як символу душі, що характеризується глибокою архаїчністю. Уявлення наших предків про душу, яка у вигляді бджоли вилітає з тіла людини після її смерті, своїми витокami сягає дохристиянських вірувань [34, с. 19]. Бджоли, подібно до інших крилатих комах, дали свій образ для уособлення людської безсмертної душі. Вважаючи душу летючою комахою, слов'янин-язичник не відступав від своїх праявітцівських переконань у своїх поняттях про місцеперебування душ, що розлучилися з тілом: вони відлітали у надземну, повітряну сферу [28, с. 192].

Архаїчні погляди, що ототожнювали бджолу з душею, продовжували жити в українській народній світоглядній традиції й упродовж ХІХ ст., а ремінісценції цієї світоглядної реалії подекуди вкраплені в обрядове тло і «прочитуються» у тексті сучасного похоронного обряду. Так мешканці Покуття, Середньої Наддніпрянщини (Полтавська і Черкаська області), Півдня України (Дніпропетровська та Запорізька області), уявляючи душу, яка покидає тіло, в іпостасі бджоли, ставили (й ще нині подекуди ставлять) для неї в головах покійника, коли він лежить у хаті, медову воду. Уже після похорону гуцули ставили на вікно горня з медом на поживу душі, яку підстерігали цілу ніч, не вкладаючись спати, а вранці дошукувались слідів її нічного перебування. Прийшовши з цвинтаря після погребу, на всю ніч сідали пильнувати душу померлого і виставляли на стіл розведений мед (канун) українки Волині та Полтавщини; вони були впевнені, що душа у вигляді бджоли неодмінно прилетить пити приготований для неї напій. Після виходу з тіла його духовна субстанція протягом трьох днів постійно перебувала в домівці, де тіло померло, харчуючись залишеним для неї медом. Мешканці Полісся твердили, що душа після смерті людини набуває тілесної форми бджоли: «Я помираю, а душа моя на бджілку скидається»; тут також відомі приклади ставлення на вікні чи покуті

меду для душі. На Харківщині вважали, що душа небіжчика у вигляді бджоли, сорок днів ходячи митарствами, навідувалася у свою колишню земну оселю, тому на вікні в хаті покійника для неї залишали мед, аби полегшити їй гіркоту страждань. За ще одним українським повір'ям, душа відьми, що повернулася після нічних блукань, кружляє довкола тіла в іпостасі бджоли, аж поки не потрапить до нього [32, с. 27—28; 23, с. 93—94; 35, с. 7; 3, арк. 79; 4, арк. 13, 31, 53—54, 78; 24, с. 32]. У вигляді бджоли іноді, за народними уявленнями мешканців Середньої Наддніпрянщини, могла з'являтися душа: *«Коли приставиться хто, а тіло ще лежить на лаві, то, буває, все у хаті муха або пчола літає, то це, кажуть у нас, душа прилітає»* (с. Старосілля Городнянського р-ну Чернігівської області) [42, с. 65]. Відголоси архаїчних народних уявлень про душу-бджолу збереглися донедавна у поширеній тут практиці *«стерегти душу»*, просиджуючи цілу ніч біля покійного (варіанти — ніч після похорону та ночі, що передують поминальним дням); душа у ці часові проміжки могла появлятися серед живих в іпостасі бджоли (сс. Леплява, Лука, Межиріч, Гамарня Канівського р-ну Черкаської області) [31, с. 43—44].

Наведені уявлення характерні для багатьох європейських народів. Значне ареальне поширення поглядів на бджолу як душу засвідчують порівняльні дані з Росії [39, с. 109; 40, с. 165]. «Бджолиним шляхом» уявлялося германським народам повітря, наповнене душами мертвих. Греки вважали, що душі покійників протягом сорока днів після Пасхи носяться у вигляді бджіл над квітучими луками [9, с. 217; 25, с. 148]. У Болгарії вірили, що у Великий четвер відчиняються небеса, з яких виходять душі, сідають на квіти й гудуть, як бджоли. Подібно на Трійцю миряни тут слухають, як дзиччать комахи, думаючи, що це душі їх померлих родичів. Болгарські дослідники вважають, що джерелом цього уявлення стали зразки життійної літератури (апокрифи), в яких описується, що *«б'яла пчела»* (біла бджола) вилітає з райського дерева, де мешкають праведні душі, а також стародавні дохристиянські переконання і грецький фольклор. У болгарських народних піснях в іпостасі золотого дерева виступає сам Господь, а вулик з бджолами на його вершечку — душі нехрещених немовлят: *«Всред божи рай златно дръв, / То си*

їе самен Господ, / Та що са в кошер малки мухи, / То са деца некръстени». Душа втілюється у бджолу в традиційних віруваннях усіх слов'ян та їх сусідів угорців [13, с. 25; 14, с. 18; 2, с. 32; 6, с. 267].

Уявлення про бджолу як алегорію душі виходить далеко за межі європейського ареалу, будучи культурним надбанням загальнолюдської думки, воно добре відоме народам Середньої Азії, Близького Сходу, Сибіру, Монголії та Індії [25, с. 148; 22, с. 141; 39, с. 109; 41, с. 198].

Ідея співвіднесення бджоли з душею в історичній діяхронії трактувалася як така, що, очевидно, зародилася на підставі поміченої древніми аналогії між цим крилатим створінням та померлими (*«тінями»*). Сьогодні у цьому контексті варто заакцентувати, що на формування традиційного народного сприйняття бджоли як форми посмертного існування людської душі вплинули архаїчні міфологічні вірування в тісний зв'язок цієї комахи з потойбіччям та її хтонічний статус, зокрема дотичність до просторового низу (землі) та пов'язаність зі смертю та душами померлих.

Українська народна рецепція бджоли не лише ототожнювала комаху з душею, їй також приписували володіння душею, подібною до людської, яка походить від останньої. Цієї думки, зокрема, дотримувались мешканці Холмщини, твердячи, що *«у бджіл є тії душі, що вийшли гет давно із людей, з давних людей, що вже поумерали»* [49, с. 174]. Погляд на бджіл як на істот, наділених душею, та про втілення людської душі в бджолу зустрічався і на Слобожанщині, Поліссі, Волині, Поділлі [16, с. 454; 61, с. 86].

До системи традиційних українських народних переконань, пов'язаних із наявністю душі у бджіл, належить віра у провидчий дар комах, спроможних передбачати певні події у житті людини (смерть) або природні явища, впізнавати свого господаря та розпізнавати людей за їх поведінкою й душевними якостями. Так, на Покутті було повір'я, що коли пасічників дуже рояться бджоли, які згодом нанесли надмір меду, то *«вони так тому стараються, бо то уже останній раз для свого газди»* (Снятинщина) [30, с. 303]; в його основі лежить уявлення про потойбічний світ як територію надміру, присутність якого тлумачиться в сенсі майбутньої смерті, близьке настання якої провіщають бджоли. Сліди глибокої архаїки спостерігаються у тлумаченнях снів

українцями, в яких бджіл-душ розглядають як метафор смерті, провісницями якої вони є, оскільки комахи як елемент опису сновидіння (протасису) корелюють зі смертю як прогнозом на майбутнє (оподосис): «Як сняться бджоли — то смерть» (с. Верхні Ворота Воловецького р-ну Закарпатської області) [18, с. 109]; «як сняться пчоли, особливо в улею неживі, мусить хтось найближчий в родині померти» (с. Ропиця Руська Горлицького повіту) [37, с. 203]; «як присняться бджоли — то віщує смерть когось з родини» (с. Широкий Луг Тячівського р-ну Закарпатської області) [20, с. 308]; «як сниться, що бжолі рояться, то хтось із хати «вираїться» (с. Березів Нижній Коломийського повіту) [17, с. 274]; «рїй пчїл сниться — смерть» (с. Дерешевичі Мозирського повіту Мінської губернії) [55, с. 152]; «чоловік пуйде з хати або хто-небудь, помре» (с. Машеве Чорнобильського р-ну Київської області) [15, с. 521]; «пчоли — гето смерть»; «пчоли, руй скидається — погано: муси хтось умерти на тім подворку, де руй скидається» (с. Озерськ Дубровицького р-ну Рівненської області); «мярец буде» (с. Курчиця Новоград-Волинського р-ну Житомирської області); «руїй іде, коло хати пчоли — покойник буде там» (с. Журба Овруцького р-ну Житомирської області); «пчоли — до смерті: як пчоли ідут, летят у вікно — то смерть» (с. Копачі Чорнобильського р-ну Київської області); «як бджоли присняться, то к умеруцешу» (Харківщина) [16, с. 454—455]; «якщо сниться, що багато бджіл до хати налетіло, то обов'язково смерть прийде» (с. Богданівка Павлоградського р-ну Дніпропетровської області) [23, с. 111]; «якщо бджоли сняться, ще в вікно, в хату летять, то хтось помре» (с. Набутів Корсунь-Шевченківського р-ну); «як сняться бджоли, якщо рїй вилітає з вулика, геть летить і ти женеш-женеш і не доженеш, то погане, хтось мусить померти у сім'ї» (с. Квітки Корсунь-Шевченківського р-ну) [3, арк. 41, 57]; «як сняться бджоли, то погане, то на упокой, не дай Бог, на покойного» (с. Горобіївка Канівського р-ну); «як сон, що сняться бджоли, хтось вмере в родині, буде смерть, це поганий сон» (с. Яблунів Канівського р-ну); «як сниться бджола, то до смерті в родині, як рїй полетів, то обов'язково вмере» (с. Ковалі Канівського р-ну); «бджоли як сняться, то по-

гане, прийде покойник; як у хаті пчоли, то прийде покойник» (с. Михайлівка Канівського р-ну); «бджоли як сняться, то це або смерть, або болєзнь велика» (с. Гамарня, Межиріч Канівського р-ну) [4, арк. 48, 73, 93, 97, 101]; «як сняться бджоли, казали, що це на вмируще» (с. Дравівці Золотоніського р-ну), «як сняться бджоли, то погане, хтось в сім'ї може померти; рїй вилетів — присниться сон до смерті» (с. Ковтуни Золотоніського р-ну), «як присниться, що в дворі бджоли гудуть, то може случиться похорон, не тільки в себе, може в сусіда поблизу» (с. Плешкані Золотоніського р-ну), «як бджола сниться, щось відбудеться, якесь нещастя, може хтось померти» (с. Антипівка Золотоніського р-ну), «бджола як сниться, то на смерть» (с. Хвильове-Сорочино Золотоніського р-ну — усі Черкаської області) [5, арк. 4, 15, 48, 80, 83, 106].

Тлумачення сну, адресат якого, побачивши бджолу — власну душу, що відлітає геть, повинен невдоволи померти, — має спільну європейську основу [9, с. 217]. Поширене у Європі уявлення про зловісне значення бджоли корениться ще в античній традиції — приліт бджолиного рою вважався у стародавніх греків передвістям смерті [25, с. 142].

Наявність душі та провидчих якостей підсилювало пошану до бджоли як сакральної істоти. Кульмінація возвеличення комахи — її прирівнювання за рядом ознак до людини, що засвідчує присутність в українській народній вербальній культурі висловлювань на кшталт — «бджола не здихає, а помирає». І досі у карпатських горян можна почути такі вислови: «У мене бджоли померли», «Божа муха вмирає», «бджола вмирає, а не дохне, як інші тварини», «пчола не здохла, а загинула, грїх казати здохла». Подібні вирази існують і у лексиці покутян [32, с. 32]. На Лемківщині той, хто казав «здохла пчола, пчоли поздыхали», на загальну думку, не заслуговував на повагу газдів; звичайно говорили «вмерла пчола, повмирили пчоли» [36, с. 5]. Аналогічно у різних місцевостях Полісся твердять, що «пчоли — то така душа, як людська, то грїх казати, що здохла, треба казати, що умерли, вимерли пчоли» (с. Курчиця Новоград-Волинського р-ну Житомирської області); «на неї не можна казати здохла, тільки як на чоловіка — вмерла» (с. Забріддя Житомирського р-ну Житомирської

області); «про бджіл не годиться говорити здохла, а померла» (басейн Бугу і Нарви); «про бджолу не можна сказати, що вона здихає, а говорять — бджола вмирає» (с. Грабово Любомльського р-ну Волинської області); «пчувка умірає; муха — то кажуть, що здохне, а на пчолу так не кажуть» (с. Дерешевичі Мозирського повіту Мінської губернії); «пчолка памірає, дак грешно казати, што єна здохла» (Річицьке Полісся) [16, с. 454; 21, с. 23; 48, с. 552; 26, с. 27; 55, с. 155; 57, с. 44]. Подібно волиняни вважали, що бджола «вмирає», «гине», але ніяк не «здыхає» [52, с. 220]. Так само на Підляшші гріхом вважалося сказати про бджіл, що вони здохли; толерувалося слово, яким висловлювалися про відхід з цього світу християн, — «вмерти» [8, с. 143]. Застерігали від вживання слова «здохла» на означення загибелі бджоли і мешканці Опілля; натомість говорили «згинула» [54, с. 174]. На Київщині бджолу вважали такою ж істотою, як людина, тому ніколи не казали, що бджола здихає, оскільки на бджолу не дозволялося казати «здохла», бо гріх, але тільки, як і на людину — «вмерла» [11, с. 83; 62]. У с. Мельники Канівського р-ну Черкаської області досі існує переказ, що бджола живе 35 років, а тоді летить з вулика і помирає, а у с. Мицалівка Золотоніського р-ну говорять, що бджола гине [5, арк. 57]. Українці повсюдно вважали, що бджола вмирає, а не здихає; гріхом вважалося так висловлюватися про бджолу, яка послана Богом й спричиняється до Його хвали, оскільки збирає віск на свічки до церкви. За народним уявленням загибелі бджоли при втраті жала можна запобігти, посадивши на листок «покриви» (кропива звичайна, *urtica dioica*), волосок якої вона бере собі на жало [60, с. 205]. Коли ж бджола все ж таки помре, вона достойна бути похованою, як людина: «Бжоло робоча муха, трудящася, свята. Її треба як чоловіка: викопать ямку і святою землею накрити» [29, с. 236]; «мертвих бджіл закопують в землю чи висипають в тихе місце, де ніхто не ходить; залишати зверху мертвих бджіл гріховно» [43, с. 66].

Такі ж уявлення набули поширення і далеко за межами України. Так, в Литві (Пеляса) про бджолу не говорять «здохла», а «адмарла» [33, с. 249]. У Польщі іменують останній відрізок її працьовитого життя словом «заснула» чи «померла», а кожен, хто не поділяє такої думки, вважається люди-

ною, позбавленою віри, грубою, такою, що не вміє шанувати маєстат смерті [51, с. 133; 61, с. 82]. Поляки зазвичай ставляться до бджоли з великим ушануванням, а часто навіть схилянням, яке, звичайно, зустрічається щодо предметів чи явищ культового характеру. Виразним виявом такого ставлення є суворора заборона вбивати бджіл чи не вживати до неї назв, можливих щодо інших створінь — бджола померла, бо віск, як її витвір, горить на вівтарях костелів, а вона сама як дуже працьовита, шляхетна та свята істота заслуговує на пошану людини [56, с. 40; 58, с. 259].

Оскільки мешканці України дивилися на бджолу як на святу комаху, отже, вбивство бджіл (які не здихають, а помирають) розглядалося як великий гріх. У свідомості українського народу ще в першій половині XIX ст. не було такого покарання, яке було б занадто важким для бджолиного злодійства, і той, хто видирає (викрадає, а при цьому знищує окремих комах) бджіл, на думку загалу, заслуговував смерті. Старі пасічники вважали тяжким злочином вбивати комах навіть при нападі, а тим більше тоді, коли вони мирно трудяться — збирають нектар з квітів у полі чи в лісі [38, с. 195]. У народних уявленнях лемків ще донині збереглось табу на вбивство бджіл [59, с. 229]. На Гуцульщині так пояснювали заборону знищувати комах: «Бджоли як люди, гріх нищити», «як вимре, люди зачнут падати», «вона підтримує медом людей, її бити не вольно». Аналогічне трактування заборони на вбивство бджіл відоме на Покутті. Важкою провинною вважалося знищення комах на Бойківщині: закарпатські бойки твердили, що вбити бджолу — «такий самий неспасенний гріх, як і вбити людину» (с. Присліп Міжгірського р-ну Закарпатської області) [32, с. 41]. Відголосом давньої кари за вбивство бджіл було поширене в Карпатах уявлення, що коли хтось викраде мед, внаслідок чого загинуть бджоли, то «так сі будут з него мотали кишки, як з улея пчолу» [46, с. 56]. На ментальному рівні знищення бджіл прирівнювалося поліщуками до дуже тяжкого гріха: до таких злочинів як порушення клятви (присяги) чи вбивства людини: «Як вулля хто видере, то все їдно, як чоловіка забив», «убить пчолу — грех, а неодпуццони грех тому, хто пчолу дзєре», «за видирання бджіл — найбільший гріх на світі» [21, с. 23; 47, с. 253; 55, с. 164; 57, с. 44],

що можна пояснити «церковною» мотивацією (бджоли носять віск для потреб церкви) та володінням душею. Холмщаки повсюдно вбивство комах розглядали як важкий гріх з огляду власне на те, що бджоли постачають віск для вівтарів і без цього «святої мші не може бути» [49, s. 174]. На Поділлі вважалося, що вбивши бджолу, людина обтяжує свою душу камінням гріха: «Гріх якби хто бджолу змарнував» [61, s. 82—83]. Українці Полісся та Поділля на адресу викрадача бджіл спрямовували прокляття: «Щобись згнив на роздоріжжі». На голову викрадача бджіл накладали вулик і так водили селом — крадіжка бджіл вважалася дуже великим проступком, бо злодій краде «бджолу Божу» [10, с. 511—512]. Мешканці Середньої Наддніпряниши щиро вірили, що вбити «Божу комаху» — великий гріх: «Бджолу взагалі ніхто ніколи не вбиває, викидають, як у хату приб'ється, щоб вона йшла собі» (с. Таганча Канівського р-ну) [31, с. 43]; «її не можна вбивати, її поважали» (с. Мицалівка Золотоніського р-ну), «це всі знають, що бджілку вбивати не можна» (с. Гельмязів Золотоніського р-ну — усі Черкаської області) [5, арк. 57, 71]. Вбити бджолу на Півдні України (Дніпропетровщина) аналогічно вважалося гріхом [7, с. 78]. Подібно забороняли знищувати бджіл народні переконання жителів Надсяння: «Пчолу не можна забити, бджіл не можна бити» (с. Лужки), «її не можна бити» (с. Мужиловичі), «не можна їх бити» (с. Цегуля), «не можна її бити» (хутір Батоги с. Старий Яр — усі Яворівського р-ну Львівської області) [1, арк. 7, 9, 33, 52, 57]. Табу на вбивство комах було відомим і на Опіллі, де вважалося, що бджолу вбити не можна, бо вона як дуже працелюбне створіння приносить людині лише користь: «Як бджола залетіла до хати, а то часто було, то ми старалися відкрити вікно, випустити, но ніколи не вбили, як осу» [2, арк. 14].

Вже відома «церковна» мотивація і володіння душею забороняли вбивати бджіл не лише українцям, а й іншим народам слов'янського ареалу — полякам, сербам, чорногорцям та герцеговинцям [16, с. 448—449; 45, s. 207; 61, s. 82—83, 96; 53, s. 427], що вважалося великим гріхом. Поляки розглядали вбивство бджоли як істоти, що посідає душу, і кваліфікували його як гріх. Факт вбивства бджоли розглядали на рівні з убивством людини; знищення

навіть однієї бджоли вважалося важким гріхом [61, s. 96—97]. Схожі уявлення побутували і серед росіян: «Разломать пчел — разорить храм Божий» або «убить пчелу — грех на шею навязать» [19, с. 97; 27, с. 409]. На думку білорусів, якщо крадій меду спричинить загибель бджолиного рою, то він вчинив злочин нарівні із вбивством людини і заслуговує бути повішеним [47, s. 337]. Більше того: вбивство бджоли вважалося смертним гріхом, який не буде прощено навіть на тому світі; до цього прирівнювалося руйнування або розкрадання бджолиної борті [50, s. 253]. Хорвати вірили: хто скільки вб'є бджіл, стільки років його душа страждатиме у чистилищі [44, s. 145]. Розуміння того, що віск як продукт життєдіяльності бджіл, палав на вівтарях церков, обґрунтовувало негативну громадську думку й посилювало суспільні каральні санкції проти людей, що посягнули на бджіл, викрадали мед чи віск з вулика.

Надання бджолі міфологічної конотації символу душі є ремінісценцією давнього аніматичного мислення та наслідком наявності у світогляді українців суміші реліктів історично ранніх анімістичних і більш пізніх трансцендентних уявлень, за якими бджоли наділені душею, подібною до людської, душа може покидати людське тіло та інкорпоруватись у бджолину оболонку, а духовна сутність людини після її смерті набуває видимого образу бджоли. На формування традиційного народного сприйняття бджоли як форми посмертного існування людської душі вплинули архаїчні міфологічні вірування в тісний зв'язок цієї комахи з потойбіччям та її хтонічний статус, зокрема дотичність до просторового низу (землі) та пов'язаність зі смертю та душами померлих. З цими уявленнями тісно пов'язана віра у провидчий дар комахи, спроможної передбачати певні події в житті людини, природні явища, впізнавати свого господаря та розпізнавати людей за їх поведінкою і душевними якостями. Кульмінацією возвеличення бджоли як істоти Божественної, небесної природи, що володіє душею, рівноцінною душі людини, стали закріплені в народній свідомості вербальні кліше: «Комаха не здихає (як інші тварини), а помирає (як людина)».

1. Архів Інституту народознавства НАНУ (Далі: Архів ІН НАНУ). — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 559.

2. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 561.
3. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 577.
4. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 593.
5. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 600.
6. *Агапкина Т.А.* Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т.А. Агапкина. — Москва, 2002. — 816 с.
7. *Бабенко В.А.* Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края / В.А. Бабенко. — Екатеринослав, 1905. — 144 с.
8. *Бессараба И.В.* Материалы для этнографии Седлецкой губернии / И.В. Бессараба. — Санкт-Петербург, 1903. — С. 1—319.
9. *Бидерманн Г.* Энциклопедия символов / Г. Бидерманн. — Москва, 1996. — 334 с.
10. *Борисов Є.* Громада у русинів / Є. Борисов // Правда. — Львів, 1869. — Вип. 8. — С. 511—512.
11. *Брояковський П.* З «прахтик» сільського пасішника / П. Брояковський // Українське бджільництво. — Київ, 1908. — Чис. 7. — С. 83—84.
12. *Вакарелски Хр.* Български погребални обичаи. Сравнително изучаване / Хр. Вакарелски. — София, 1990. — 224 с.
13. *Васева В.* Задушницата в системата на българските народни обичаи / В. Васева // Българска етнология. — София, 2002. — Кн. 1. — С. 5—40.
14. *Георгиева И.* Българска народна митология / И. Георгиева. — София, 1983. — 210 с.
15. Говірка села Машеве Чорнобильського р-ну. Ч. 4: Матеріали до поліського етнолінгвістичного атласу. — Київ, 2005. — 704 с.
16. *Гура А.В.* Символика животных в славянской народной традиции / А.В. Гура. — Москва, 1997. — 910 с.
17. *Геник-Березовський Р.* Похоронні вірування та звичаї в Березові Нижній Коломийського повіту / Р. Геник-Березовський, М. Стефанік // Наша Батьківщина. — Львів, 1937. — Чис. 12. — С. 274—278.
18. *Дем'ян Л.* Похоронні обряди і віровання / Л. Дем'ян // Підкарпатська Русь. — Ужгород, 1926. — Чис. 5. — С. 108—112.
19. *Добровольський В.Н.* Смоленский этнографический сборник / В.Н. Добровольский. — Санкт-Петербург, 1894. — Ч. 2. — 137 с.
20. *Донченко П.* Повір'я, перекази та звичаї бойків с. Широкого Лугу на Мармарощині / П. Донченко // Наша культура. — Варшава, 1936. — Кн. 4. — С. 301—308.
21. Звичаї в селі Забрідді Житомирського повіту на Волині: етнографічні матеріали, зібрані В Кравченком. — Житомир, 1920. — 160 с.
22. *Зеленин Д.К.* Табу слов у народів восточної Європи и северной Азии / Д.К. Зеленин // Сборник МАЭ. — Ленинград, 1929. — Т. 8. — С. 1—144.
23. *Калита VI* (Від колиски до могили) / упряд. М.М. Марфобудінова та ін. — Дніпропетровськ, 2008. — 138 с.
24. Київське Полісся: етнолінгвістичне дослідження. — Київ, 1989. — 268 с.
25. *Клинггер В.* Животное в античном и современном суеверии / В. Клинггер. — Киев, 1911. — 352 с.
26. *Ковалев И.И.* Живая летопись волинского пасечничества / И.И. Ковалев. — Житомир, 1916. — 40 с.
27. *Коринфский А.А.* Народная Русь. Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа / А.А. Коринфский. — Москва, 1901. — 723 с.
28. *Котляревський А.* О погребальных обычаях языческих славян / А. Котляревский. — Москва, 1868. — 280 с.
29. *Милорадович В.П.* Житъе-бытъе лубенского крестьянина / В.П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — Київ, 1991. — С. 170—341.
30. *Михайлицький О.* Похоронні звичаї й обряди в с. Тростянці Снятинського повіту / О. Михайлицький // Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. 31/32. — С. 302—315.
31. *Мовна У.* Виробнича та духовна спадщина традиційного бджільництва українців Корсунь-Шевченківського і Канівського районів Черкаської області / Уляна Мовна. — Львів, 2011. — 86 с.
32. *Мовна У.* Звичаї та обряди українських пасічників Карпат і Прикарпаття (друга половина XIX — початок XX століття) / Уляна Мовна. — Львів, 2006. — 208 с.
33. *Невская Л.Г.* Погребальный обряд в Пелясе (структура и терминология) / Л.Г. Невская // Балто-славянские этноязыковые контакты. — Москва, 1980. — С. 245—254.
34. *Никольский Н.М.* Дохристианские верования и культы днепровских славян / Н.М. Никольский. — Москва, 1929. — 36 с.
35. *Новицький Я.П.* Духовный мир в представлении малорусского народа: сказания, суеверия и верования, собранные в Екатеринославщине / Я.П. Новицький. — Екатеринослав, 1902. — 24 с.
36. *Пасічнічі забобони і досвід в Короснянщині* // Наше слово. — Варшава, 1961. — № 49. — С. 5.
37. *Перейма Т.* Похоронні звичаї і обряди в с. Ропиця Руська Горлицького повіту / Т. Перейма // Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. 31/32. — С. 203—209.
38. *Подольский В.* Пчеловодные поверья. I. Малорусские / В. Подольский // Труды Вольного экономического общества. — Санкт-Петербург, 1882. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 195—197.
39. *Соколова Э.П.* Культ животных в религиях / Э.П. Соколова. — Москва, 1972. — 213 с.
40. *Толстая С.М.* Душа / С.М. Толстая // Славянские древности: этнолингвистический словарь. — Москва, 1999. — Т. 2. — С. 162—167.
41. *Тресиддер Дж.* Словарь символов / Дж. Тресиддер. — Москва, 2001. — 448 с.

42. Шульгина Л. Бджільництво в с. Старосілля на Чернігівщині / Л. Шульгина // Матеріали до етнології. — Київ, 1931. — Ч. 3. — С. 7—69.
43. Ястребов В. К поверьям относительно пчел / В. Ястребов // Киевская Старина. — Киев, 1897. — Т. LVII. — № 5. — С. 65—66.
44. Bilan M. Pčele. Narodne pričane u Gospicú / M. Bilan // Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena. — Zagreb, 1906. — Кн. 9. — Sv. 1. — S. 145—148.
45. Dworakowski S. Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią / S. Dworakowski. — Białystok, 1960. — Cz. 1. — 248 s.
46. Falkowski J. Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / J. Falkowski. — Lwów, 1938. — 111 s.
47. Federowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej / M. Federowski. — Kraków, 1897. — Т. 1. — 509 s.
48. Gloger Z. Przesady pszczolarskie, myśliwskie i rolnicze / Z. Gloger. — Biblioteka Warszawska. — Warszawa, 1876. — Т. 4. — Serya V. — Zesz. 12. — S. 552—555.
49. Kolberg O. Chelmskie. Obraz etnograficzny / O. Kolberg. — Kraków, 1891. — Т. 2. — 265 s.
50. Kolberg O. Dzieła wszystkie / O. Kolberg. — Wrocław ; Poznań, 1968. — Т. 52: Białoruś-Polesie. — 571 s.
51. Kolberg O. Tarnów-Rzeszów / O. Kolberg // Матеріали антропологічно-археологічне і етнografічне. — Kraków, 1910. — Т. 11. — S 116—323.
52. Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez Z. Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim / I. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1887. — Т. 11. — S. 130—228.
53. Majewski E. Pszczola (*Apis mellifica* L.) w pojęciach i praktykach ludu naszego / E. Majewski // Wiśła. — Warszawa, 1901. — Т. 15. — S. 424—435.
54. Moszyński K. Obrzędy, wiara i powieści ludu z okolic Brzeżan / K. Moszyński // Матеріали антропологічно-археологічне і етнografічне. — Kraków, 1914. — Т. 13. — S. 152—198.
55. Moszyński K. Polesie wschodnie / K. Moszyński. — Warszawa, 1928. — 328 s.
56. Olędzki J. Tradycyjne wierzenia o pszczolach z Kurpiowskiej puszczy zielonej / J. Olędzki // Literatura Ludowa. — Warszawa, 1961. — № 4/6. — S. 39—44.
57. Piętkewicz Cz. Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego / Cz. Piętkewicz. — Warszawa, 1938. — 459 s.
58. Sobisiak W. Pszczelnictwo / W. Sobisiak // Kultura ludowa Wielkopolski. — Poznań, 1964. — Т. 2. — S. 215—266.
59. Šipka M. Príspevok k ľudovému včelárstvu Hornej Sirochy / M. Šipka // Науковий збірник МКУ у Свиднику. — Пряшів, 1994. — Т. 19. — S. 222—231.
60. Werenko F. Przyczynek do lecznictwa ludowego / F. Werenko // Матеріали антропологічно-археологічне і етнografічне. — Kraków, 1896. — Т. 1. — S. 99—228.
61. Wróblewski R. Wierzenia i obyczaje pszczelarzy polskich / R. Wróblewski. — Nowy Sącz, 1997. — 147 s.
62. Чебанюк О. «На Теплому Олексі муй батько пчіл глядів» / О. Чебанюк // www.gazeta.ua/articles/holiday-s-newspaper/na-teplo-goleksi-muj-batko-pchilglydiv/332763.

Uliana Movna

THE BEE AS THE EMBODIMENT OF THE HUMAN SOUL IN THE UKRAINIAN FOLK WORLDVIEW VISION

A special study of one of the aspects of the sacred status of bees in the Ukrainian worldview tradition — as the embodiment of the human soul has been done. The formation of traditional folk perception of bees as a form of the post-mortem existence of the human soul was influenced by archaic mythological beliefs in the close relationship between this insect and afterlife and its chthonic status, in particular the adherence to the spatial bottom (land) and the connection with the death and souls of the dead. Granting to the bee of a mythological connotation of the symbol of the soul is closely linked with belief in the seer's gift of the insect, and the culmination of its exaltation as the essence of heavenly origin was the equation of a bee to a man possessing a soul equivalent to a human being.

Keywords: bee, man, soul, worldview, Ukrainians.

Ульяна Мовна

ПЧЕЛА КАК ВОПЛОЩЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДУШИ В УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

Предпринято специальное изучение одного из аспектов сакрального статуса пчелы в украинской мировоззренческой традиции — как воплощения человеческой души. На формирование традиционной народной рецепции пчелы как формы посмертного существования человеческой души повлияли архаичные мифологические верования в тесную связь этого насекомого с потусторонним миром и ее хтонический статус (причастность к пространственному низу — земле и связь со смертью и душами умерших). Предоставление пчеле мифологической коннотации символа души тесно связано с верой в провидческий дар насекомого, а кульминацией ее возвеличивания как существа небесного происхождения стало приравнивание пчелы к человеку, которая располагает душой, равноценной человеческой.

Ключевые слова: пчела, человек, душа, мировоззрение, украинцы.